

Agentschap De Nederlandsche Bank - Almelo

PROLOOG

Voor de oorlog had De Nederlandsche Bank, voorloper van de huidige DNB, verspreid over het land een twintigtal filialen, agentschappen genoemd. In 1929 was Cees Bijl de Vroe directeur (agent) van de vestiging in Almelo. Hij had verontrustend nieuws ontvangen, aanleiding voor een officieel schrijven aan het hoofdkantoor. Gezeten achter zijn mahoniehouten bureau zette hij een handtekening onder de brief die voor hem lag.

‘Almelo, 19 juni 1929

Aan de Directie van De Nederlandsche Bank te Amsterdam

De Burgemeester deelde my mede, van den Hoofdcommissaris bericht te hebben ontvangen, dat men in Amsterdam beraamde een Bankoverval te Almelo.

Aangezien het bericht tevens vermeldde, dat de bedoelde Bank bewoond werd door een gezin van Man, Vrouw en een Kind, bestaat er een mooie kans, dat De Nederlandsche Bank bedoeld wordt.

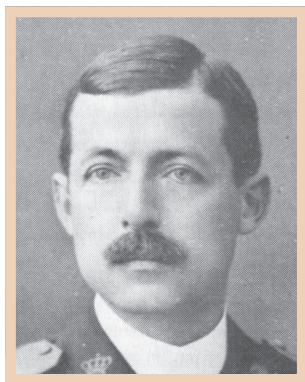
*Beleefd verzoek ik u my nog drie pistolen toe te zenden.
Wy nemen alle noodige voorzorgen en kunnen rustig het bezoek
afwachten.*

Met alle hoogachting,

de Agent'

Hij riep eerste beambte Hendrik van Schooten bij zich en vroeg hem de brief te versturen naar de hoofdbank in Amsterdam. Van Schooten was niet alleen de hoogstgeplaatste functionaris van alle tien de medewerkers, maar ook de conciërge van het gebouw. Met zijn gezin bewoonde hij de dienstwoning boven de bank.

Van Schooten las de brief met gefronste wenkbrauwen. Een overval? In de weken die volgden sliep hij slecht. Het bleef echter vooralsnog rustig in Almelo.

Cees Bijl de Vroe

Hendrik van Schooten

Enkele jaren later overhandigde Bijl de Vroe een vervolgbrief aan Van Schooten met wederom het verzoek zorg te dragen voor verzending naar de hoofdbank.

Almelo, 13 september 1933

Den Heer Chef der Afdeling Controle

Met beleefde verwijzing naar mijn brief van 11 dezer, deel ik u mede dat gisteren door het personeel van dit Agentschap schietoefeningen met pistool werden gehouden op de schietbanen der Vereniging Volksweerbaarheid onder Albergen die bevredigend verliepen.

Het is thans goed geregeld en door de gerieflijke inrichting der baan is de kans op ongelukken zoo gering mogelijk.

Per hoofd werden 18 patronen verschoten en er blijven buiten de gevulde houders en reservehouders der pistolen nog 54 patronen over, voldoende tot de aanvulling in het voorjaar.

Gaarne zou ik dan 20 doosjes van 24 stuks ontvangen.

De kartonnen dozen waarin de pistolen geborgen waren zijn alle bezweken. De wapens zijn thans geborgen in sigarenkistjes die echter het nadeel hebben dat de pistolen er soms in klemmen en er dus niet zoo gemakkelijk uit genomen kunnen worden. Zijn er wellicht passende houten dozen?

Hoogachtend,

de Agent'

Hendrik van Schooten schoof ook deze brief in een envelop. De gefronste wenkbrauwen bleven dit keer achterwege. Hij was een goede schutter.

Huis van Bewaring - Almelo

HOOFDSTUK 9

UITBRAAK

22 maart 1944

Geconcentreerd en razendsnel telde Derk de biljetten van vijftwintig gulden die voor hem op zijn gelakte houten bureau lagen, waarna hij ze in stapeltjes van honderd licht samenknep, om ze vervolgens in een papieren wikkel te schuiven. Zijn geoefende vingers leken het papiergeld amper te beroeren, en toch waren het er precies honderd, telkens opnieuw. Oudste beambte Van Schooten zou ze later die ochtend nog eens natellen. Protocol, maar feitelijk overbodig. De aantallen klopten altijd.

Hij was met zijn derde stapeltje bezig toen hij een tik tegen zijn schoen voelde. Derk keek naar zijn buurman en zag Jan met opgetrokken wenkbrauwen een kort knikje naar de publiekshal maken. Derk liep naar de balie en zag daar een goede bekende in de hoek van de wachtruimte zitten. Gekleed in een donkerbeige regenjas, hoed in zijn handen, keek hij zelfverzekerd zijn kant op.

Herman Höften stond op en schoof een licht gekreukt vel papier door de kleine opening onder het tussenraam. Derk las iets over een biljartvereniging en snapte meteen wat er bedoeld werd. Herman keek hem aan en fluisterde:

‘We halen ze eruit, het moet vanavond gebeuren. Verzamelen om half acht bij De Rönneboom. Zorg dat je iets bij je hebt.’

Bij die laatste woorden maakte hij met zijn rechterduim en wijsvinger het symbool van een pistool en pakte in dezelfde beweging de hoek van het vel papier dat hij weer onder het glas door naar zich toe trok. Het verdween in zijn binnenzak. Met een ‘dank u wel en nog een goede dag’ nam hij afscheid.

Kantoor met balie en daarachter de wachtruimte

Na een half uur waren alle collega's van hun plek om klanten te helpen, alleen Jan en Derk zaten nog aan hun bureau. Derk maakte van de gelegenheid gebruik.

‘Kun jij mij niet helpen, Jan?’ zei hij. ‘Ik moet het pistool van de baas even lenen.’

Jan keek hem met grote ogen aan.

‘Waar heb jij een pistool voor nodig?’

‘Dat doet er niet toe, Jan. Beter dat je dat niet weet.’

‘Maar hoe wou je dat doen? Hij kijkt nooit in dat kistje, maar als het pistool eruit is, merkt hij zeker weten dat het veel lichter is als hij het uit de kluis haalt.’

‘Daar heb ik al iets op bedacht,’ zei Derk. ‘Jij bent handig, kun jij niet iets maken wat ongeveer net zo zwaar is en precies past, dat leggen we er zolang in. Hij heeft niks in de gaten, zeker weten.’

Jan was niet meteen enthousiast, maar liet zich overtuigen. Met enige tegenzin want hij vertrouwde Sigmund voor geen meter.

Mr. M.C. Sigmund was per 1 januari 1944 aangesteld als de nieuwe agent-directeur van het agentschap van de Nederlandsche Bank in Almelo. Opnieuw had Rost van Tonningen een van zijn partijvriendjes naar voren geschoven, het NSB-gehalte binnen de bank nam gestaag toe.

Na de april-meistaking was de positie van Dons onhoudbaar geworden. Hij had het nog kunnen rekken tot het einde van het jaar, totdat de mededeling vanuit Amsterdam kwam dat hij een nieuwe positie zou krijgen, in Leiden. Hij beseftte dat hij een speelbal van Rost zou worden en nam ontslag. Net voor zijn vertrek had hij met een uiterste inspanning Derk en Jan nog aan een vaste aanstelling kunnen helpen.

Voor Derk kon de komst van Sigmund een vervelende consequentie krijgen. Met een beetje pech zou hij de speciale brandkast die in het hart van de kluis stond, beneden in de kelder, niet langer kunnen gebruiken voor privédoeleinden. Dons had dat oogluikend toegestaan. Als ze tijdelijk distributiebonnen of persoonsbewijzen kwijt moesten, was het een ideale bergplaats. Geen Duitser die op het idee zou komen daar eens in te kijken. Van zijn nieuwe directeur wist Derk dat nog niet zo zeker.

Tegen half een 's middags ging het personeel naar huis voor de lunchpauze. Jan bleef zoals gebruikelijk achter, Rijssen was te ver om op en neer te gaan. Soms ging hij met een collega mee naar huis om daar een boterham te eten, maar meestal bleef hij over op de bank. Toen iedereen vertrokken was ging Jan naar de kluisruimte in de kelder. Onderaan de trap lag in de voorkluis een berg hout om de kachel mee te stoken. De grote zaag lag ernaast.

Jan Meenks

Ruim een uur later zat iedereen weer op zijn post en werd het werk hervat.

‘Het kasboek ligt in die onderste archiefbak,’ zei Jan, en hij wees Derk op de stapel met drie houten archiefbakken. Derk tilde de bovenste twee een paar centimeter op en wist genoeg.

Tegen half vier die middag liep Sigmund naar de kas-sierskooi voor de kascontrole. Daar was hij normaal vijf tot tien minuten mee zoet. Derk bedacht zich geen moment, haalde de houten klos die Jan had gemaakt uit de onderste archiefbak en liep de directiekamer binnen. Daar trok hij de rechterlade open van Sigmunds bureau, het kistje met het pistool lag keurig op zijn plek. Oorspronkelijk beschikten ze zelfs over zes pistolen, waarmee het personeel regelmatig oefende, maar de bezetter had vijf daarvan in beslag genomen. Alleen de agent mocht zijn wapen houden, voor het geval hij zich moest verdedigen tegen lieden met snode plannen.

Agentenkamer met bureau rechtsachter in de hoek

Zonder zich te bedenken nam Derk het wapen uit het kistje en stak hij het in zijn zak. De houder met patronen verdween in zijn andere zak. De klos paste precies en zonder enig geluid te maken

sloot hij het kistje weer.

Niet veel later ging de deur van de kassierskooi open en liep Sigmund terug naar zijn kantoor. De kas klopte weer perfect met het kasboek.

‘Jan,’ fluisterde Derk. ‘Als het vanavond mis mocht gaan, dan zit ik weer op dat adres van vorige week. Waarschuw me dan meteen.’

‘Succes, pas goed op jezelf.’

Om vier uur borg Derk zijn spullen op en liep hij naar het kantoor van de agent.

‘Meneer Sigmund, ik heb nog een boodschap te doen en wilde graag wat eerder weg vanmiddag.’

Sigmund keek niet eens van zijn papieren op. Hij vond het maar niks in Almelo en bemoeide zich zo weinig mogelijk met de mensen daar. Zolang hij geen last had van zijn personeel en de kas klopte, zodat hij geen trammelant kreeg met zijn baas in Amsterdam, was wat hem betreft alles goed.

Anderhalf uur later vroeg Sigmund aan Jan om met hem mee te lopen. Volgens protocol moest er altijd een medewerker met de agent mee bij het openen en sluiten van de kluis. Meestal liep Hendrik van Schooten als oudste beambte mee, maar nu stond Jan toch ‘toevallig’ in de buurt van de deur naar de trap.

Sigmund droeg het kistje onder zijn arm en ging Jan voor. Beneden gaf hij het kistje aan hem, zodat hij zijn handen vrij had om het hek te openen. Eenmaal in de kluis pakte Sigmund het weer over en legde het op een stelling. Een kort moment maakte hij aanstalten zijn sleutels te pakken om de zware deur te kunnen sluiten, maar hij bedacht zich en legde zijn handen op het deksel van het kistje.

Jan probeerde zo ontspannen mogelijk te blijven en keek naar de stapel zilverbons in de hoek van de kluis. Vanuit zijn ooghoeken hield hij het kistje in de gaten. Tergend langzaam opende Sigmund het deksel.

Fons Gerard en Piet van Dijk zaten al meer dan een week opgesloten in het Huis van Bewaring in Almelo. Gerard was verraden door een infiltrant van de Sicherheitsdienst. Met acht man sterk

hadden ze hem overmeesterd, terwijl hij in een café in Zenderen met zijn verrader een kop koffie dronk. Hij droeg een vervalst persoonsbewijs bij zich, afgegeven op de gemeentesecretarie van Borne, met daarop de naam en handtekening van ambtenaar P.N.A. van Dijk, die ook werd gearresteerd.

Fons Gerard

De Sicherheitsdienst in Enschede nam het zekere voor het onzekere met deze twee vette vissen uit de illegaliteit. Uit angst voor bevrijdingsacties durfden ze de mannen niet op het politiebureau vast te houden. Uit het Huis van Bewaring in Almelo, met zijn hoge muren en strenge bewaking, was nog nooit iemand ontsnapt, daar zaten ze veilig opgeborgen.

Henk Höften was door mensen rond zijn voormalige collega Fons Gerard ingelicht over de arrestatie en besepte dat ze niet te lang konden wachten. Gerard en Van Dijk wisten veel te veel, het risico dat ze niet bestand waren tegen een Duitse ondervraging konden ze niet lopen. Verschillende Twentse verzetsgroepen waren inmiddels op de hoogte, maar er gebeurde helemaal niets.

Henk Meulenbeld kende als voormalig medewerker van het Arbeidsbureau in Almelo Klaas Hoeve, bewaker in het Huis van Bewaring en de Nederlandse zaak zeer toegedaan. Hij vertelde Henk, die zich in verzetskringen Hennie noemde, dat de gevangenen over twee dagen naar het Oranje Hotel in Scheveningen zouden worden overgeplaatst.

‘Daar krijgen ze die knapen echt wel aan de praat,’ zei Hoeve. ‘Voor die tijd moeten ze weg zijn.’

Hij tekende voor Hennie een plattegrond van de situatie binnen de muren en gaf hem nog wat praktische tips over controletijden en wisselmomenten. Henk Höften begon direct met het benaderen van zijn contacten. Er was geen tijd te verliezen.

De volgende middag arriveerden twee mannen, leden van de Raad van Verzet, op het station van Almelo. Het waren oud-mi-

litairen uit Utrecht die luisterden naar de namen Grote Peter en Kleine Peter. Hennie ving ze op het perron op en wenkte hen dat ze hem moesten volgen. Ze bleven op een veilige afstand, een meter of twintig, en na een kwartiertje lopen gingen ze het Christelijke Verenigingsgebouw De Rönneboom aan de Grotestraat binnen. Dit pand van de Gereformeerde Kerk lag zo ongeveer naast het huis van Hennie. Hij wist dat het er veilig was.

In de achterste zaal zaten de broers Henk en Herman Höften al gebogen over de tekening van Hoeve. De beide Peters stelden zich met hun voornaam voor en lieten zich bijpraten. Uit de lompenzak die ze hadden meegebracht diepten ze een roestig pistool op.

Tegen het einde van de middag voegden zich nog drie mannen bij het gezelschap, die met de trein uit Enschede kwamen: Johannes ter Horst, Blonde Piet en Rooie Geert, allen met een pistool op zak. Met name de laatste was een imposante verschijning: een grote geblokte kerel met een weelderige rode haarbos. Hij praatte wat luider dan de rest, met een duidelijk westers accent. Even later voegde ook de Hengeloër Ben Reefman zich bij het gezelschap.

‘Ik ben dadelijk terug,’ zei Henk. ‘We hebben nog een klein probleem met het vervoer.’ Na een klein uur meldde hij zich weer, zichtbaar opgelucht. ‘Ik heb het via Lydia in Haaksbergen kunnen regelen. Herman Wildenborg mag de auto van dokter Groot meenemen vanavond. Het kan doorgaan.’

Ook Hoeve stak na afloop van zijn dienst zijn neus nog even om de hoek. De bewaker praatte de groep bij over de laatste stand van zaken binnen het gevangeniscomplex en gaf de celnummers van Gerard en Van Dijk door.

‘Ze weten dat jullie komen en kunnen niet wachten.’ Hij lachte zijn zenuwen weg en wenste ze veel succes.

Eén man ontbrak nog: Derk Smoes.

Iets voor half acht kwam hij zichtbaar ontdaan met een rood hoofd binnenvallen.

‘Het kan niet doorgaan jongens. Mijn baas, die NSB’er, heeft ontdekt dat zijn pistool weg is. Ze verdenken mij er waar-

schijnlijk van.' Hij liet het bewuste pistool aan de groep mannen zien.

Kleine Peter siste tussen zijn tanden. 'Mooi ding, een Browning 9 millimeter, semi-automatisch. Daarmee leg je iemand tot op een afstand van vijftwintig meter probleemloos om.'

Derk hoorde hem niet eens. Hij was nog met zijn gedachten bij de woorden van Hendrik van Schooten, die een half uur daarvoor aan de deur had gestaan.

'Ik moest je van Jan doorgeven dat het kistje onverwachts is geopend. De baas keek niet blij. Jan vroeg mij om bij je langs te gaan omdat hij zelf voor spertijd terug moest zijn in Rijssen. Je weet wat je te doen staat. Doe je voorzichtig, Derk?'

Johannes ter Horst stond op en nam de leiding:

'Jongens het gaat gewoon door. En niet over een half uur maar nu meteen.'

De slanke man van begin dertig straalde rust en overtuigingskracht uit. Hij wees iedereen zijn taak.

'Derk, jij blijft hier, je wordt nu gezocht, het risico is te groot. Het spijt me.'

Vijf minuten later was het hele gezelschap op pad. Eén man bleef zwaar teleurgesteld achter.

Herman Höften zat naast Herman Wildenborg voor in de auto en wees hem de weg naar de markt, waar ze met gedoofde lichten parkeerden. Het was half acht geweest en doodstil op straat. Nergens licht, door de totale verduistering vielen de hoge muren van de gevangenis weg tegen de zwarte achtergrond van de avondlucht.

Tegenover het gebouw stonden Blonde Piet en Ben op hun post. Zij moesten de omgeving in de gaten houden. Rooie Geert ontfermde zich over de toegangsdeur naar de woning van de directeur, mocht die net thuiskomen of weg willen gaan.

Johannes, Grote Peter en Kleine Peter belden aan. Op het moment dat de deur op een kier ging, zette Johannes er een voet tussen en duwde hij de bewaker een pistool tegen de borst. Ze dwongen hem achteruit te stappen en liepen een voor een naar binnen. De laatste man vergat echter de deur achter zich dicht te

doen, waardoor ze in het volle licht van de gevangenis stonden. Blonde Piet stak snel de straat over, glipte ook naar binnen en sloot de deur achter zich.

De bewaarder hapte naar adem door dit onverwachte bezoek. Binnen enkele seconden zat hij in een hokje naast de hoofdbewaarder, die ook niet wist wat hem overkwam. Kleine Peter had de portier onder schot, die aan de telefoon telkens opnieuw probeerde uit te leggen dat de beller niet met het politiebureau verbonden was en dat hij niets aan de burenruzie kon doen. Aan de andere kant van de lijn speelde Hennie Meulenbeld zijn rol vol overtuiging. Hij belde precies op het afgesproken tijdstip, waardoor de portier was afgeleid en zelf geen alarm kon slaan. Even later liep ook hij met de handen omhoog het hok binnen.

Blonde Piet en Grote Peter liepen zonder ook maar enig geluid te maken door naar het cellencomplex. Op de begane grond werden twee bewaarders compleet verrast door de overvallers, die met getrokken pistool hun verblijfsruimte binnenvielen.

Een van hen deed nog een halve poging naar de zijdeur te lopen, maar toen Peter zijn wapen op hem richtte, bedacht hij zich heel snel. Voor de vorm vroeg Peter nog naar de celnummers van de gevangenen Gerard en Van Dijk, om zo Klaas Hoeve buiten iedere verdenking te houden.

Fons Gerard had zijn cel klaargemaakt voor de nacht, zodat het leek alsof ook hij verrast was door het bezoek. Hij kon het wel uitschreeuwen toen hij de deur open zag zwaaien en tegen de gezichten aankeek van twee mannen die duidelijk niet bij het bewakersgilde hoorden. De houten klompen die de gevangenen aan hun voeten hadden moest hij in de cel laten staan, als hij die droeg zou hij heel Almelo alarmeren, dus ontsnapte hij net als Van Dijk op blote voeten.

Net op het moment dat ze naar de uitgang wilden lopen, hoorden ze boven aan de trap gestommel. Een dikke bewaarder van de vrouwenafdeling had gecontroleerd of de deuren van de gevangenskapel en de bibliotheek wel op slot zaten. Halverwege de trap zag hij plotseling twee revolvers op zich gericht. Met knikkende knieën volgde hij de bevelen op en voegde hij zich bij

Cellenblok Huis van Bewaring

zijn collega's.

Johannes had ondertussen de kabels van de telefoon in de portiersloge en van de interne telefoons doorgesneden. De sleutels van de bewaarders verdwenen in de zakken van Kleine Peter.

Binnen een kwartier stonden ze weer buiten, Fons en Piet in hun gestreepte gevangeniskloffie. Ze werden met de beide Peters in de gereedstaande auto geduwd en maakten zich uit de voeten. Gedekt door een toevallig luchtalarm reden ze in één streep naar Vriezenveen. Henk Höften was hen op de fiets al voorgedaan en kwam niet veel later ook aan op de afgesproken plek, de fabriek van Jansen & Tilanus.

De bevrijde verzetsstrijders hadden een lange jas over hun gevangeniskleding aangetrokken. Alleen schoenen ontbraken nog. Kleine Peter leegde zijn zakken en triomfantelijk gooiden ze alle meegenomen sleutels in het kanaal. Te voet ging het verder richting Daarle, naar boer Kleinsman.

Er waren meer verzetsstrijders met bevrijdingsplannen op pad in Almelo. Nadat het luchtalarm was afgegaan, waren leden van de knokploegen uit Zenderen en Wierden gaan schuilen in het huis van Herman Höften. Hij was zelf niet thuis. Ze vielen van verbazing van hun stoel, toen Herman even later binnenviel en met glimmende ogen vertelde over de geslaagde actie. 'Man, wij waren ook al onderweg om ze te bevrijden, jullie zijn ons voor geweest. We moeten onze jongens waarschuwen, de SD is natuurlijk al onderweg, ze lopen recht in hun handen als we niet snel zijn.'

En weg waren ze.